

ОРФОГРАФІЯ

Авраменко В.І., Хлистун І.В.

*(Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини)*

За програмою зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури для осіб, які бажають здобувати вищу освіту на основі повної загальної середньої освіти, затвердженою Міністерства освіти і науки України з теми «Орфографія» вступники повинні мати знання з таких тем:

Позначення на письмі ненаголошених *е,и,о* в коренях слів. Вживання *е, о* після шиплячих та *й*. Спрощення в групах приголосних. Правила вживання м'якого знака. Правила вживання апострофа. Подвоєння букв на позначення подовження і збігу приголосних. Написання слів іншомовного походження. Написання префіксів *з-* (*зі-, с-*), *роз-, без-*. Написання префіксів *пре-, при-, прі-*. Зміни приголосних при словотворенні. Написання разом, окремо і через дефіс слів різних частин мови. Велика буква і лапки у власних назвах. Написання *не, ні* з різними частинами мови. Правила переносу слів з рядка в рядок.

Учасник ЗНО повинен уміти: знаходити у словах чи в реченнях відповідні орфограми; вміти пояснити правильне написання слів; обрати правильний варіант написання слова згідно з правилом і відповідно до контексту.

Мінімально підготовленому вступникові необхідно повторити такі основні правила орфографії, використовуючи тестові завдання.

Позначення на письмі ненаголошених *е,и* в коренях слів

Літеру е на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка:

- А. стеж..чка, в..рховий, тр..мтіти
- Б. зл..тіти, кр..вавий, з..мляний
- В. ос..редок, кр..латий, пл..кати
- Г. мар..во, бл..щати, підн..бесний
- Д. мереж..во, п..кти, побіл..ний (2014)

Вживання *е, о* після шиплячих та *й*

Літеру о на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка:

- А. пекуч..сті, увеч..рі, ч..рний
- Б. свіж..сті, ш..сти, ж..натий
- В. ч..рнетка, щ..тина, ч..тири
- Г. ч..рнило, веч..рові, пш..но
- Д. щ..ка, менш..сті, пш..ниця (2015)

Спрощення в групах приголосних

Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка:

- А. водоочис..ний, свис..нути, перс..ні, корис..ливий
- Б. захис..ник, студен..ський, корис..но, облас..ний
- В. пристрас..ний, щас..ливий, шіс..надцять, об'їз..ний
- Г. зліс..ний, аген..ство, особистіс..ний, перехрес..ний
- Д. капос..ний, контрас..ний, доблес..ний, тиж..невик (2013)

Також завдання на цю тему може бути сформульоване нейтрально, без вказівки на орфограму:

Правильно написано всі слова в рядку:

- А. улесливий, цілістний, шелеснути
- Б. тріснути, тиждневик, контрастний
- В. рідкісний, ненависний, захистний
- Г. форпосний, пісний, кількісний
- Д. шістсот, кістлявий, студентський (2015)

Правила вживання м'якого знака

Завдання з такою орфограмою включаються у ЗНО постійно. Причому, як на правила вживання, так і невживання м'якого знака. Напр.:

М'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка:

- А. перелаз..те, стежин..ці, памороз..
- Б. уман..ський, люд..ми, пісен..ці
- В. л..лється, поглян..те, гір..кий
- Г. волос..кий, брун..ці, різ..блення (2012)

М'який знак на місці крапок НЕ треба писати в усіх словах рядка:

- А. багрянец.., чіткіс..ть, п'ят..десят
- Б. вагаєш..ся, скрин..ці, ослін..чик
- В. русал..чин, питаєш.., нен..чин
- Г. хустин..ці, тіт..чин, хар..ків'янин
- Д. радіст..ю, лан..цюг, різ..бяр (2013)

Завдання на правила вживання м'якого знака можуть подаватися у формі тексту, в який включено слова з орфограмами. Напр.:

Прочитайте речення.

Коли переконуєт(1)ся, що все йде за його сценарієм, малюсін(2)кий жайвір починає повіл(3)но, ніби на невидимій ниточ(4)ці, підніматися в т(5)мяну височину.

М'який знак треба писати на місці всіх цифр, окрім:

- А. 1
- Б. 2
- В. 3
- Г. 4
- Д. 5 (2010)

Правила вживання апострофа

Апостроф на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка:

- А. черв..ячок, в..юнкий, р..юмсати
- Б. пір..їнка, трав..янистий, зів..яти
- В. без..іменний, п..єса, з..єднаний
- Г. міл..ярд, жнив..яний, пред..явник (2014)

Подвоєння букв на позначення подовження і збігу приголосних

Це завдання може охоплювати всі випадки вживання:

Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка:

- А. радіст..ю, нездолán..ий, зіл..я
- Б. зван..я, жовч..ю, розрізан..ий
- В. завдан..я, велич..ю, старан..о
- Г. зроблен..ий, забут..я, с..авець
- Д. піч..ю, стоптан..ий, священ..е (2012)

Або ж деякі конкретні випадки, напр.:

Подовження приголосних відбувається у формі Ор. в. однини всіх іменників рядка:

- А. вісь, мить, ступінь
- Б. путь, річ, шампунь
- В. міць, стать, продаж
- Г. сталь, дріб, суміш
- Д. поміч, сіль, доповідь (2015)

Таке завдання вимагає також знань з морфології щодо визначення роду іменників.

Завдання на правила подвоєння букв на позначення приголосних також можуть подаватися у формі тексту, в який включено слова з орфограмами.

Напр.:

Прочитайте уривок

Сонце з батогом промін(1)я – вогнян(2)ий погонич.

Навпростець по небі – сині хмари в перегони.

На куделі верховіт(3)я сиве павутин(4)я

Підпирає далечін(5)ю гори сині.

Подвоєні літери треба писати на місці всіх цифр, ОКРІМ:

- А. 1
- Б. 2
- В. 3
- Г. 4
- Д. 5 (2012)

Написання слів іншомовного походження

Букву і треба писати на місці обох пропусків у рядку:

- А. невідомий інду..зм, переможний ф..ніш
- Б. великий еліпсо..д, беззаперечний тр..умф
- В. надміцний т..тан, радіоактивний цез..й
- Г. неповторна грац..я, визнаний пр..оритет (2013)

Помилку в написанні слова допущено в рядку:

- А. кипарис, азимут, косінус
- Б. інженер, скепсис, символіст
- В. дивізіон, антагонізм, шкіпер
- Г. партитура, афоризм, акціонер
- Д. аквамарин, сюїта, шифон (2014)

Написання префіксів з- (зі-, с-)

Префікс з- треба писати в усіх словах рядка:

- А. ..ціпити, ..палити, ..чинити
- Б. ..хопити, ..цідити, ..чистити
- В. ..садити, ..чепити, ..варити
- Г. ..сувати, ..пиляти, ..чесати (2013)

Літеру с на місці пропуску потрібно писати в усіх словах рядка:

- А. ..терти, ..чепитися, ..кинути
- Б. ..творити, ..класти, ..хибити
- В. ..казати, ..цідити, ..хитрувати
- Г. ..пекти, ..шити, ..формувати
- Д. ..клеїти, ..простити, ..цілити (2013)

Написання префіксів пре-, при-, прі-

Літеру и на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка:

- А. пр..буток, пр..крашений, пр..своїти
- Б. пр..бічник, пр..славний, пр..леглий
- В. пр..ховати, пр..звище, пр..гріти
- Г. пр..подобний, пр..бій, пр..ваба (2012)

Зміни приголосних при словотворенні

Завдання з такою орфограмою досить широко представлені у ЗНО.

Прикметники із суфіксом -ськ- утворюються від усіх іменників у рядку:

- А. адвокат, Калуш, гагауз
- Б. Карпати, матрос, чех
- В. узбек, Бахмач, латиш
- Г. казах, черкес, Прага
- Д. студент, інгуш, Париж (2014)

Чергування приголосних НЕ відбуватиметься в прикметнику, утвореному за допомогою суфікса -ськ- від слова:

- А. викладач
- Б. козак
- В. товариш
- Г. депутат (2013)

Написання разом, окремо і через дефіс слів різних частин мови

РАЗОМ треба писати всі складні іменники в рядку:

- А. екс/чемпіон, зірви/голова, напів/провідник
- Б. орг/відділ, учитель/словесник, живо/пис
- В. праце/люб, метео/служба, сімдесяти/річчя
- Г. проф/спілка, відео/телефон, 40/метрівка
- Д. авто/стоп, багато/тиражка, віце/прем'єр (2013)

Правильно написано всі займенники в рядку:

- А ніщо, будь-який, де-котрий, ніскільки
- Б. дехто, ніякий, скільки-небудь, абищо
- В. будь-що, якийсь, аби-хто, що-небудь
- Г. нічий, хто-небудь, де-який, будь-чий
- Д. будь-хто, якийсь, ніякий, хто-зна-що (2013)

Через дефіс треба писати всі прислівники в рядку:

- А. в/тричі, колись/то, хтозна/куди
- Б. по/людськи, як/небудь, як/найбільше
- В. віч/на/віч, по/домашньому, будь/де
- Г. де/не/де, в/цілому, по/четверте
- Д. до/речі, без/кінця/краю, далеко/таки (2013)

Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні:

- А. Як/би дівчата не любили гомоніти, а мовчать.

- Б. Як/би не було важко, іди до своєї мети.
В. Як/би знав я чари, що спиняють хмари.
Г. Як/би там не було, ми мали це перевірити.
Д. Як/би хотілося мені щастя знайти у світі. (2013)

Також постійно включаються у ЗНО завдання, у яких потрібно визначити правильне написання слів у тексті. Напр.:

Прочитайте текст і виконайте завдання:

(1) Поза хатами стежка розширювалась і прямувала попід кам'яною горою до самісінького ліска. (2) Між деревами ховався невеличкий струмок, у ньому – завжди холодна й різка джерельна водиця. (3) Трохи віддалік дорога круто забирала праворуч, і опускалася в/низ до річки, блакитний відблиск якої було [...] видно з/верху дерева. (4) На/весні річка в цьому місці широко розливалася, затоплюючи собою велику ділянку землі, а влітку, коли вода спадала, на лузі селилося безліч усякої дрібної звірини, і великий птах там полював. (5) Аж ген від отого лісочка, що не/виразно синів удалині, і до високого пагорба був його луг.

Окремо в тексті треба писати сполуку слів:

- А. з/верху
Б. в/низ
В. на/весні
Г. не/виразно (2012)

Прочитайте текст і виконайте завдання:

(1) Прилинули не/зліченні теплі молдавські вітри, насунуло з півдня велике жовте одноманіття. (2) Наставали дедалі кращі й леткі наче мильні бульбашки дні, і кожний видавався так до краю шляхетним, що всяка хвиля тривання була чудом надмірним і ще не/звіданим. (3) У тиші глибоких і гарних днів змінювалась не/помітно тканина листків. (4) Аж певного дня дерева постали в солом'яному вогні цілком здема матеріалізованого листя, у красі легкій, як відцвілі пелюстки, як прекрасні пави й фенікси, котрі мусять лишень схитнутись і затріпотіти, щоб струсити те злиняле та не/потрібне пір'я.

Окремо в тексті треба писати сполуку:

- А. не/зліченні
Б. не/звіданим
В. не/помітно
Г. не/потрібне (2013)

Прочитайте текст і виконайте завдання:

(1) Холодні осінні тумани клубочаться в/горі і спускають на землю мокрі коси.
(2) Пливе в сірі без/вісті нудьга, пливе [...], і стиха хлипає сум. (3) Плачуть голі

дерева, плачуть солом'яні стріхи, умивається сльозами вбога земля і не/знає, коли усміхнеться. (4) Міріади дрібних крапель спадають до/долу, і пливуть, змішані з землею, брудними потоками. (5) Недобрі думи крутяться тут, над головою, висять хмарами, котяться туманом.

У тексті окремо треба писати:

- А. в/горі
- Б. до/долу
- Б. без/вісті
- В. не/знає (2015)

Велика буква і лапки у власних назвах

Завдання на знання цієї орфограми переважно подаються у ЗНО у вигляді текстів чи окремих речень, у яких потрібно визначити вживання слів з малої чи з великої літери. Тут важливим є розуміння контексту, в який включено слово чи словосполука.

Прочитайте фрагмент тексту.

Уперше ступаючи на стародавню бруківку (1)В/вічного міста навесні 1837 року, Гоголь стає обожнювачем (2)Р/рима, його чудовим знавцем. Працюючи над (3)«М/мертвими душами», він часто полишає перо на своєму вузькому пюпітрі й відвідує пам'ятки минувшини, розкішні (4)Р/римські палаци, а до улюбленого друга й порадника (5)К/колізею йде з мольбертом і фарбами.

З малої букви треба писати слово після цифри:

- А. 1
- Б. 2
- В. 3
- Г. 4
- Д. 5 (2013)

Прочитайте текст і виконайте завдання:

Дуб здавна постає як символ незламної сили, могутності та переможного довголіття. (2) У селі (В,в)ерхня Хортиця, яке нині перетворилося на передмістя Запоріжжя, височить дуб-велетень, вік якого понад вісімсот років. (3) Ще за часів (К,к)іївської Русі з брунатного жолудя проклюнувся паросток і, набираючи сили, згодом перетворився на розлоге дерево. (4) Під ним проходили мешканці (П, п)івденних степів, у його затінку вони відпочивали, ховалися від дощу або палючого сонця. (5) Нині над дубом-велетнем мчать реактивні лайнери, пролітають штучні супутники (З,з)емлі.

З маленької букви в тексті треба писати слово:

А. (В,в)ерхня

Б. (К,к)иївської

В. (П,п)південних

Г. (З,з)емлі (2014)

Прочитайте фрагмент тексту.

Було всього – і звад, і згод, і перша слава (1)Ж/жовтих (2)В/вод, і (3)К/курсуня звитяжний клич, і (4)Б/берестечка чорна ніч, і сонце Золотих (5)В/воріт –
Всього було за плином літ.

Малу літеру треба писати після цифри:

А. 1

Б. 2

В. 3

Г. 4

Д. 5 (2010)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дудка О.О., Шевелева Л.А. Українська мова: Комплексний довідник. 5 – 11 класи. / За ред. А.О. Свашенко. – 5-е вид., доп. – Х.: ПП Стеценко І.І., 2009. – 432 с.

2. Козачук Г.О. Українська мова для абітурієнтів: Навч. посібник. – 7-ме вид., стер. – К.: Вища школа, 2006. – 287 с.